



Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, Πεδίον Άρεως, Βόλος, 38334,  
<http://www.ldsa.gr> / [demolab@uth.gr](mailto:demolab@uth.gr) , +3024210 -74430/83666

## Η γονιμότητα, βασική μεταβλητή της εξέλιξης του πληθυσμού μας. Κύρια χαρακτηριστικά και πεδία παρέμβασης

**Βύρων Κοτζαμάνης\***

Το δημογραφικό «πρόβλημα» στην Ελλάδα συζητείται, ως γνωστόν, κατά την τελευταία τριακονταετία. Οι ανησυχίες επικεντρώνονται σε μια από τις δημογραφικές συνιστώσες, τη γονιμότητα, η οποία -μαζί με την μετανάστευση- επηρεάζει καθοριστικά, την εξέλιξη του πληθυσμού (τόσο το μέγεθος όσο και την κατανομή του ανά ηλικία) και προφανώς και τη δημογραφική γήρανση (την αύξηση, δηλαδή, του ειδικού βάρους των ηλικιωμένων).

Στη χώρα μας η γονιμότητα των γενεών φθίνει διαρκώς<sup>1</sup> (Πίνακας 1). Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τα αρνητικά μεταναστευτικά ισοζύγια των τελευταίων ετών, οδήγησε μετά το 2010 αρχικά στην ανακοπή της αύξησης του πληθυσμού μας και εν συνεχεία στη μείωσή του, η οποία πιθανότατα θα συνεχισθεί μέχρι και το 2050<sup>2</sup>. Η μείωση αυτή συνοδεύεται από τη συρρίκνωση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών) και την αύξηση της μέσης ηλικίας του, και, προφανώς, θα οδηγήσει στο μέλλον και στη μείωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Ωστόσο, η χαμηλή γονιμότητα (κάτω από το όριο αναπαραγωγής) δεν είναι κάτι νέο: χαρακτηρίζει τη χώρα μας εδώ και δεκαετίες, καθώς οι γυναίκες που γεννήθηκαν λίγο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έφεραν στον κόσμο κατά μέσο όρο 2,2 παιδιά, αυτές που γεννήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '60 κατά μέσο όρο 1,75, ενώ οι νεότερες, αυτές που γεννήθηκαν γύρω στο 1980, θα κάνουν πιθανότατα ακόμη λιγότερα (1,50).

**Όμως, τί μπορεί να γίνει για να ανακοπεί σε μια πρώτη φάση η φθίνουσα πορεία της γονιμότητας και ει δυνατόν, στην συνέχεια αυτή να αυξηθεί<sup>3</sup>; Απαιτείται προφανώς α) μια αλλαγή των αναπαραγωγικών συμπεριφορών, η οποία απαιτεί κάποιο βάθος χρόνου και προϋποθέτει την πλήρωση δύο συνθηκών: την προοδευτική αλλαγή των κυρίαρχων αξιών και την αντικατάστασή τους από αξίες που «ευνοούν» περισσότερο την τεκνογονία, και β) τη δημιουργία ενός γενικότερου ευνοϊκού περιβάλλοντος που θα επιτρέψει την υλοποίηση από τις νεότερες γενεές του επιθυμητού μεγέθους οικογένεια (γύρω από τα δύο παιδιά).**

**Πίνακας 1: Τελική γονιμότητα των γενεών (παιδιά/γυναίκα) και μέση ηλικία στην τεκνογονία, γενεές 1938-1975**

Γενεές	Τελική Γονιμότητα	Μέση ηλικία
1940	2,10	27,3
.....		
1945	1,98	26,5
....		
1950	2,03	25,8
.....		
1955	2,01	25,4
.....		
1960	1,94	25,5
.....		
1965	1,77	26,4
....		
1970	1,59	28,0
1971	1,58	28,3
1972	1,57	28,6
1973	1,57	28,9
1974	1,57	29,0
1975	1,56	29,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, *ιδία επεξεργασία*

**Ποιοι είναι ειδικότερα οι κύριοι τομείς παρέμβασης, και εν συνεχεία, ποια τα ενδεδειγμένα μέτρα πολιτικής;** Η όποια παρέμβαση προϋποθέτει την απάντηση σε αδρές γραμμές σε ένα κεντρικό ερώτημα: *Πού οφείλεται αυτή η πολύ χαμηλή γονιμότητα;* Η απάντηση δεν είναι προφανής και στη διεθνή βιβλιογραφία αναπτύχθηκαν τέσσερις βασικές –και εν μέρει- συμπληρωματικές- προβληματικές: i) της ορθολογική επιλογής των φορέων, ii) της αποφυγής ανάληψης κινδύνου, iii) των μετά-υλιστικών αξιών και τέλος iv) της ισότητας των δύο φύλων. Εκθέτουμε συνοπτικά τα βασικά σημεία των τεσσάρων αυτών προσεγγίσεων - θεωριών.

- Η πρώτη (ορθολογική επιλογή των φορέων) θεωρεί ότι όταν κάποιος αποφασίζει να φέρουν στον κόσμο ένα παιδί, ζυγίζουν προσεκτικά τα υπέρ και τα κατά της απόφασης αυτής, ως πλήρως ορθολογιστές (σε αντιστοιχία με τον homo economicus). Ειδικότερα, ζυγίζουν το υπερ κιατα κατά της απόφασής τους, δηλαδή αφενός μεν το οικονομικό κόστος (που είναι σχετικά εύκολο να εκτιμηθεί) αφετέρου δε την ψυχολογική ικανοποίηση από την έλευση του παιδιού. Η ικανοποίηση αυτή (που δύσκολα ποσοτικοποιείται), διαφοροποιείται ανάλογα με την τάξη έλευσης του παιδιού (δεν είναι δηλαδή η ίδια για το πρώτο παιδί με αυτήν που προκύπτει από την απόκτηση του δεύτερου κ.ο.κ.) και την ηλικία των γονέων. Με βάση τα προαναφερθέντα, ο αριθμός των παιδιών αυξάνεται, όταν μειώνεται το οικονομικό κόστος τους –άμεσο και έμμεσο<sup>1</sup>- και αυξάνεται η ικανοποίηση από την απόκτησή τους.

<sup>1</sup>. Το πρώτο προκύπτει από τη διαφορά ανάμεσα στα επιπλέον έξοδα που προκύπτουν από τη έλευση ενός παιδιού και, σε ένα κράτος πρόνοιας, στις μεταφορές κάθε είδους σε χρήμα που απορρέουν από την ύπαρξή του. Το έμμεσο κόστος αφορά τα απολεσθέντα εισοδήματα λόγω της έλευσης ενός παιδιού και προφανώς είναι μειωμένο στις χώρες εκείνες που έχουν ενεργές πολιτικές οι οποίες στοχεύουν στη μέγιστη εναρμόνιση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Με βάση τη βιβλιογραφία, εκτιμάται ότι το έμμεσο κόστος βαραίνει περισσότερο στην απόφαση απόκτησης ενός πρώτου παιδιού, σε αντίθεση με το άμεσο κόστος, το οποίο βαραίνει περισσότερο στην απόφαση για απόκτηση του δεύτερου, τρίτου κ.ο.κ. παιδιών.

- *Η θεωρία της αποφυγής ανάληψης κινδύνου* προσθέτει μια νέα διάσταση. Η βασική παραδοχή της είναι ότι οι φορείς λαμβάνουν υπόψη κυρίως το μέσο και μακροπρόθεσμο «κόστος/όφελος» της απόκτησης παιδιού/παιδιών, «κόστη» που είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσμετρηθούν. Λαμβάνοντας την απόφαση να φέρουν στον κόσμο ένα παιδί, εν τοις πράγμασι, οι γονείς αλλάζουν τον τρόπο ζωής τους. Η απόφασή τους προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το πώς «προβάλλονται» στο μέλλον (όσο ποιο ανήσυχος είναι για την οικονομική, κοινωνική τους εξέλιξη, για την εξέλιξη της σχέσης τους κ.ο.κ. τόσο ποιο προσεκτικοί είναι στην ανάληψη του «κινδύνου» αυτού). Κατ' επέκταση, οι εν δυνάμει γονείς επενδύουν, κυρίως, σε μια σειρά παραμέτρων που εκτιμούν ότι θα τους διασφαλίσουν όχι μόνον το παρόν αλλά και τον μέλλον (το δικό τους, αλλά και των παιδιών τους). Ειδικότερα, είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί απέναντι στην τεκνοποίηση που εμπεριέχει κινδύνους για την μελλοντική τους κατάσταση (οικονομική, κοινωνική, αισθηματική) και που προφανώς έχει και αυξημένα κόστη. Με βάση τη θεωρία αυτή, στις χώρες που υπάρχει αναπτυγμένο κράτος πρόνοιας το οποίο, ως ένα βαθμό, εκτός των μέτρων στήριξης της οικογένειας και του παιδιού, καλύπτει και κάποιους από τους βασικούς κινδύνους που μπορεί να αντιμετωπίσουν στο μέλλον οι γονείς (στήριξη στην περίπτωση απώλειας της εργασίας, ενεργές πολιτικές για τη επανένταξη στην αγορά εργασίας, υψηλό σχετικά ελάχιστο διασφαλισμένο κατώτατο εισόδημα και πρόσβαση με χαμηλό ενοίκιο στην κατοικία κ.λπ.) οι συνθήκες είναι ευνοϊκότερες σε σχέση με άλλες χώρες, όπου το κράτος πρόνοιας είναι συρρικνωμένο. Με βάση τα προαναφερθέντα, στις χώρες εκείνες που περιορίζουν την ανάληψη ενός πιθανού επαγωγού κινδύνου της τεκνοποίησης οι γονείς λαμβάνουν ευκολότερα την απόφαση να αποκτήσουν παιδί/παιδιά, ενώ στις χώρες που δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις αυτές, οι εν δυνάμει γονείς λαμβάνουν δυσκολότερα την απόφαση αυτή.
- *Η θεωρία των μετα-υλιστικών αξιών.* Κατά τη θεωρία αυτή οι αλλαγές της αναπαραγωγικής μας συμπεριφοράς -και όχι μόνον- συντελούνται υπό την επίδραση της ανόδου ενός άκρως ατομικισμού και της ικανοποίησης προσωπικών επιδιώξεων στο πλαίσιο των συγχρόνων άκρως υλιστικών κοινωνιών μας. Τα πρότυπα στις ανεπτυγμένες αυτές κοινωνίες συγκλίνουν, η επίδραση των Εκκλησιών ως και της «ηθικής» τους ατονεί και η επιρροή τους σκοντάφτει στο κατώφλι της ιδιωτικής ζωής. Το δίκαιο εξελίσσεται παράλληλα, τείνοντας να κατοχυρώσει την ισότητα και την αυτονομία των εταίρων στην οικογένεια /σχέση, δίδοντας, όλο και περισσότερο, στη γυναίκα τη δυνατότητα να «βιώσει» τη διάλυση της έγγαμης συμβίωσης ή ακόμη και την επιλογή της να παραμείνει -αν το επιθυμεί- μόνη. Επομένως, ένας νέος τύπος οικογένειας αναδύεται (μια οικογένεια προνομιακός χώρος για την πραγμάτωση μιας στο έπακρο απαιτητικής «ευτυχίας» των μελών της). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να τείνουμε προς έναν άκρως περιορισμένο αριθμό παιδιών, ο οποίος δίδει τη δυνατότητα να εκπληρωθούν οι ταχύτερα αναπτυσσόμενες επιθυμίες-στόχοι των εταίρων στο σύγχρονο ζευγάρι, η σχέση του οποίου εδράζεται, πλέον, σε μια συναινετική συμφωνία. Η ύπαρξη απογόνων συνεχίζει να υφίσταται για την πλειοψηφία, αλλά παράλληλα και ταυτόχρονα με την υλοποίηση των επιθυμιών και την μεγιστοποίηση των ικανοποιήσεων στον «βραχύ χρόνο». Το όριο τοποθετείται πλέον γύρω από τα δύο παιδιά (και τα αντισυλληπτικά μέσα που διατίθενται καθιστούν σήμερα εφικτή μια τέτοια επιλογή). Κατ' επέκταση, με βάση τα προαναφερθέντα, είναι εξαιρετικά δύσκολο να αντικατασταθεί ο σύγχρονος Νάρκισσος από ένα παιδί της αγάπης βομβαρδίζοντάς τον μόνον -ακόμη και αν αυτό είναι εφικτό- με οικογενειακά επιδόματα, φορολογικές ελαφρύνσεις, μειωμένα τιμολόγια, ατέλειες κ.λπ.
- *Η θεωρία της ισότητας των δύο φύλων.* Η θεωρία αυτή διακρίνει δύο συνιστώσες της ισότητας, αναλόγως των θεσμών που αναφέρονται στην οικογένεια και το άτομο. Η γονιμότητα στις ανεπτυγμένες κοινωνίες μειώθηκε σε επίπεδα γύρω από το όριο αναπαραγωγής καθώς η ανισότητα ανάμεσα στα δυο φύλα σε βασικούς τομείς περιορίστηκε, ενώ ταυτόχρονα διευρύνθηκε η δυνατότητα της γυναίκας να λαμβάνει αποφάσεις για τη ζωή της -μεταξύ άλλων- και για τον αριθμό των παιδιών που θα φέρει στον κόσμο. Ο συνδυασμός δε μιας σχετικά διευρυμένης ισότητας μεταξύ των δύο φύλων σε πεδία όπως η εκπαίδευση και η απασχόληση με μια περιορισμένη ισότητα στην οικογένεια, οδηγεί σε μια ακόμη πιο χαμηλή γονιμότητα. Γενικεύοντας μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι με βάση αυτήν τη θεωρία, στις ανεπτυγμένες χώρες, τα επίπεδα γονιμότητας προσδιορίζονται, κυρίως, από τις διαφορές ανάμεσα στους «βαθμούς» ισότητας που απορρέουν από τις δυο αυτές ομάδες θεσμών (άτομο/οικογένεια).

Έτσι, εάν οι γυναίκες έχουν περίπου τις ίδιες ευκαιρίες με τους άνδρες σε πεδία εκτός της οικογένειας, αλλά οι δυνατότητές τους περιορίζονται σημαντικά -εκτός των άλλων- και από το πώς επιμερίζονται οι ευθύνες και οι υποχρεώσεις τους στο πλαίσιο της οικογένειας, θα μειώσουν ακόμη περισσότερο τη γονιμότητα τους. Μπορούμε δε να ισχυρισθούμε ότι με βάση την προσέγγιση αυτή, η εξαιρετικά χαμηλή γονιμότητα στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου, όπου κυριαρχεί το παραδοσιακό -με διευρυμένη ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων- μοντέλο οικογένειας, δύναται να αποδοθεί, εκτός των άλλων, και στις σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα «επίπεδα» ισότητας που καταγράφονται ανάμεσα στις δύο συνιστώσες της.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα, μια σειρά από ανεπτυγμένες χώρες έχουν υιοθετήσει μέτρα στήριξης/ανάθωψης της γονιμότητας του πληθυσμού τους. Τα κυριότερα μέτρα στο πλαίσιο υλοποίησης αυτού του στόχου δύνανται να κωδικοποιηθούν ως εξής:

1. **Ενισχύσεις οικονομικής φύσης:** Επιδόματα γάμου/συμβίωσης, οικογενειακά επιδόματα διαφοροποιούμενα συνήθως αναλόγως της τάξης έλευσης του παιδιού, πριμ (π.χ. στη γέννηση ενός παιδιού), φορολογικές ελαφρύνσεις (φόρος εισοδήματος), επιδότηση ή ακόμη και δωρεάν χρήση υπηρεσιών (π.χ. μεταφοράς με τα μαζικά μέσα, σχολικά βιβλία και είδη, εξωσχολικές δραστηριότητες - άθληση, πολιτισμός- υπηρεσίες κοινής ωφέλειας), στεγαστικά βοηθήματα και δάνεια (προγράμματα κοινωνικής στέγασης, στεγαστικά επιδόματα, χαμηλότοκα δάνεια για την απόκτηση πρώτης κατοικίας και μείωση ή απαλλαγή από τους φόρους που την βαρύνουν).
2. **Μέτρα που επικεντρώνονται στον γονέα /στους γονείς με στόχο την εναρμόνιση της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή :** Άδειες μητρότητας /μεγαλώματος του παιδιού /των παιδιών και κατοχύρωση της επανόδου στην πρότερη της εγκυμοσύνης εργασία, άδειες διακοπών, επιδόματα φύλαξης των παιδιών, ύπαρξη επαρκών ποιοτικών δομών για τη μόνιμη φιλοξενία και δημιουργική απασχόληση όλων των παιδιών προσχολικής ηλικίας, παιδικές κατασκηνώσεις, ανάπτυξη δομών για τη δημιουργική απασχόληση των παιδιών μεγαλύτερης ηλικίας εντός και εκτός σχολείου, ευέλικτα για τους γονείς ωράρια εργασίας και άδειες μικρής διάρκειας για οικογενειακούς λόγους, ισχυρό θεσμικό πλαίσιο για την αποφυγή διακρίσεων στο πεδίο της εργασίας.
3. **Παρεμβάσεις που στοχεύουν στο παιδί και στο γονικό λειτουργήμα.** Αυτές αφορούν γενικότερα τη δημιουργία ευνοϊκού για το παιδί και τον γονέα /τους γονείς του περιβάλλοντος για το μέγιστο των παιδιών τους. Πχ πολεοδόμηση με ασφαλείς δημόσιους χώρους προσβάσιμους στα παιδιά και στους συνοδούς τους (πλατείες, παιδικές χαρές, αθλοπαιδιές, πάρκα με άλλες δραστηριότητες για τον ελεύθερο χρόνο), χωροθέτηση των δομών προσχολικής και μικρής ηλικίας λαμβάνοντας υπόψη τη χωρική κατανομή των γονέων για την ελαχιστοποίηση του χρόνου μετακίνησης, μέτρα που αποσκοπούν στη διεύρυνση της ισότητας των δύο φύλων -εκτός αυτών που αναφέρονται στην οικονομική σφαίρα- και ιδιαίτερα στην ισότητα στο πλαίσιο της συμβίωσης, ανάπτυξη θετικών προσεγγίσεων απέναντι στο παιδί και στο γονικό λειτουργήμα...

## ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Βλ. Β. Kotzamanis & J. P. Sardon (2018), La fécondité en Grèce de l'après-guerre, tendances lourdes et ruptures, pp. 253-276, in: Β. Kotzamanis, Α. Parant (eds), *Regards sur la population de l'Europe du Sud-est /Glances on the population of SE Europe*, Demobalk (ed), Athens, 2018.
2. Βλ. Β. Κοτζαμάνης (2017), *Ο πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050, μια συνοπτική παρουσίαση*, Βόλος, ([http://www.demography-lab.prd.uth.gr/1\\_REPORT%20PROJECTIONS\\_2015-50\\_GR\\_BK\\_2017.pdf](http://www.demography-lab.prd.uth.gr/1_REPORT%20PROJECTIONS_2015-50_GR_BK_2017.pdf)).
3. Βλ. και Β. Κοτζαμάνης (2018), Ελλάδα, δημογραφικές προκλήσεις, *Δημογραφικά Νέα*, 32, 2018.